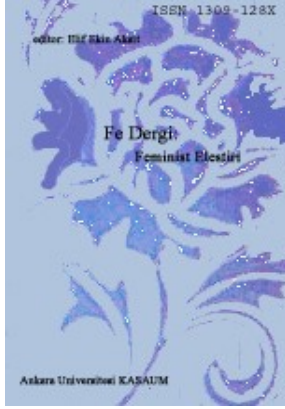

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeçi 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri Cilt 3 Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

**Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB)
Yazınına Kuşbakışı**

Mustafa Şahin

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 25 Aralık 2011

Bu makaleyi alıntılanmak için: Mustafa Şahin, “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) Yazınına Kuşbakışı,” *Fe Dergi* 3, sayı 2 (2011), 85-100.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/6_7.html

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) Yazınına Kuşbakışı

Mustafa Şahin*

TCDB yazını, etkileşim ve ilişki içinde iki ana hatta gelişmektedir. Biri, toplumsal cinsiyet perspektifinden devlet bütçesi veya yerel yönetim bütçelerinin analizine dönük çalışmalardır. Bu çalışmalar, bütçe konusunda anaakım yaklaşımların ve hatta diğer heterodoks yaklaşımların eleştirel analizlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda bütçe politikalarının kadın/kız çocukları ve toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerine etkilerini değerlendirmek için farklı kavramlar ve metotlar geliştirilmektedir. Diğer hat ise bütçenin uygulamalı ve politik müzakere boyutlarına odaklanmaktadır. TCDB inisiyatifleri bir dizi ülkede yakın yıllarda toplumsal cinsiyet perspektifin bütçe sürecinin hazırlanması, kanunlaşması, uygulanması ve denetimi aşamalarına dâhil edilmesine dönük çalışmalardır. TCDB inisiyatifleri cari bütçe sürecinin tüm aşamalarında toplumsal cinsiyetin anaakımlaşırılmasını dönük çaba içindedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, feminist politik ekonomi, heterodoks ekonomi, bütçe süreci, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme inisiyatifleri

Gender Sensitive Budgeting: A Review

Gender sensitive budgeting (GSB) literature has been improved in two areas which are in interaction and relation with each other. One of them is the analysis of the state budget or the local government budget from a gender perspective. This literature, in the light of feminist political economics criticizes gender blind mainstream or heterodox economy approaches on budgeting. In this context, different concepts and methods have been developed for examining the impacts of budget policies on women/girls and gender relations. The other main area is focusing on applied and political negotiation aspects of budgeting. GSB initiatives are the studies that aim to incorporate a gender perspective into the preparation, adoption, implementation and control stages of all budgetary processes in a range of countries in recent years. They are not aiming to allocate a separate budget for women and girls. GSB initiatives seek to create enabling mainstreaming the gender perspective into all stages of the current budget cycle.

Keywords: Gender sensitivity budgeting, feminist political economics, heterodox economy, budget process, GSB initiatives

Giriş

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB)¹ inisiyatiflerinin tarihi oldukça yenidir. İlk inisiyatif yaygın olarak kabul edildiği üzere 1980'li yılların ortalarında Avustralya'da ortaya çıkmıştır.² Bugün, TCDB inisiyatiflerinin elliden fazla ülkede çeşitli düzeylerde örgütlenebildiği görülmektedir.

Bu inisiyatiflerin çıkış noktası, devlet bütçesi veya yerel yönetim bütçelerinde geliştirilen politika önceliklerinin toplumsal cinsiyetler karşısında tarafsız (nötr) olmadığı, erkekler lehine toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yol açtığı iddiasına dayanmaktadır. Bu eşitsizlikler kamu hizmetleri (eğitim, sağlık, sosyal koruma gibi), kamu harcamaları (personel, yatırım, transfer harcamaları) ve kamu gelirleri (vergi, harçlar, katılım payları gibi) alanlarında görülebilmektedir.

Bütçe bağlamında, bizzat toplumsal cinsiyetleri nedeniyle erkeklerin lehine, kadınların aleyhine ortaya çıkan sonuçlar iki kanaldan üretilebilir.

Birincisi, mevzuatın uygulanmasının bütçe aracılığıyla etki yaratmasıdır. Genellikle, doğrudan ve açık değil, dolaylı ve örtük biçimlerde görülür. Kadın ve kız çocuklarının yaşam deneyimini görmezden gelerek pür

*Yasama uzmanı, TBMM; doktora öğrencisi, AÜ SBE ÇEEİ anabilim dalı

eşitliği savunur. Kamu hizmetleri sözkonusu olduğunda, hizmetten yararlanacaklar belirlenirken, kadınların kamu hizmetine erişimini sınırlayacak kayıtlı istihdamda bulunma, aktif sigortalı olma, üniversitelerin teknik bölüm mezunları gibi kriterler temel alınabilmektedir. Aynı şekilde, hizmetten yararlanma koşulları kadınlar ve kız çocukları açısından karşılanması güç özellikler gösterebilmekte (fiyatlandırma, uzaklık, gün-saat vs.) ve hatta hizmetin erkek gereksinimlerini baz alan niteliklerde sunumu sözkonusu olabilmektedir (eril ideolojik kodlar, mekansal özellikler, hizmet sağlayıcının erkek olması vs.). Devletin belirlemelerinden bağımsız olarak kadın ve kız çocuklarının kamu hizmetlerine erişimini, bizatihi ailelerdeki cinsiyetçi işbölümü ve erkek egemen kabuller de engelleyebilmektedir.

Harcama alanında özellikle kamu istihdamında kadınlara yönelik eşitsiz, ayrımcı uygulamalar (özellikle işe alımlarda ve terfilerde) yaşanmaktadır. Kamu ihalelerinde şartnameler kadın girişimcilerin yeterlilik sağlayabilmelerini olanaksız kılabilirken, tarımsal destekler, sosyal güvenlik sistemine kaynak aktarımlarında gözlemlendiği gibi ilgili hizmet alanının cinsiyetçi yapısı nedeniyle cari transferler büyük ölçüde erkeklere yönelik olabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açacak diğer kanal ise bizatihi hizmet (veya performans) programlarındaki amaç-hedef, kaynak-harcama önceliklerinden kaynaklanır. Örneğin, erkekler için kullanım farkı yaratmazken, kapalı spor tesislerinin kadınlar için daha çok tercih edildiği bölgelerde açık spor tesislerini veya futbol sahalarını diğer spor dallarını marjinalize edecek ölçüde önceliklendiren hizmet (veya performans) programları kadınların aleyhine sonuçlar yaratmaktadır.³

Bütçelerin gelir tarafında özellikle vergi alanında doğrudan-dolaylı vergi ayrımı açıklayıcı bir örnek olabilir. Kadınlar ve erkekler arasında gelir ve servet eşitsizliğinin yüksek düzeylerde olduğu bir ekonomide bütçe gelirlerinin doğrudan vergiler yerine, harcama-tüketim üzerinden alınan vergilere (dolaylı vergilere) dayandırılması kadınlar aleyhine cinsiyetçi sonuçlara yol açabilmektedir. Keza dolaylı vergiler (KDV, ÖTV gibi) içinde temizlik ürünlerinin vergi oranlarının yükselmesi cinsiyetçi işbölümü nedeniyle temizlik, bakım işlerini üstlenen kadınları çok daha olumsuz etkilemektedir.

Kuşkusuz yaşamın gerçekliğinin somut çeşitliliği içinde eşitsizliklere yol açan türlü örnekler verilebilir. Kaldı ki, bazen devlet bütçesi aracılığıyla kadınlara zarar da verilebilmektedir. Kadına yönelik şiddet vakalarında sunulan güvenlik-adalet “hizmetleri” olayın yarattığı olumsuz etkileri artırabilmektedir. Keza, iç çatışmalarda savunma-güvenlik hizmetleri bağlamında ortaya çıkan devlet şiddetinin mağdurlarının çoğunlukla kadınlar olduğu unutulmamalıdır. Anaakım maliye yazını ve bütçe tekniği açısından savunma-güvenlik hizmetleri tam kamusal mallar kapsamında sınıflandırılmakta ve toplumun tümüne sunulan bölünemez nitelikli hizmetler olarak tanımlanmaktadır.

TCDB inisiyatifleri bir yandan bu eşitsizliklerin bilgisini üretmeye dönük toplumsal cinsiyet perspektifinden bütçenin analizlerine odaklanmakta, diğer yandan cinsiyet duyarlı politika önceliklerinin ve uygulamaların geliştirilmesine dönük olarak bütçe sürecinde kullanılabilecek kurumsal mekanizmalar ve araçlar sunmaktadır. Alternatif bir bütçe veya uygulamalar demeti yerine, mevcut (cari) bütçe sürecinin hazırlık, kabul edilme, uygulanma ve denetim aşamalarına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilebilmesine yönelik öneriler olarak ortaya konulmaktadır.

TCDB inisiyatiflerinin bu etkinliklerine üç amaç ışığında bakmak mümkündür:⁴

Birincisi, bütçede geliştirilen politika önceliklerinin toplumda cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmaya dönük belirlenmesini sağlamaktır. Hizmet, harcama ve gelir alanlarında cinsiyet duyarlı politika öncelikleri, aile, çalışma ilişkileri, siyasal kurumlar gibi toplum yaşamının çeşitli alanlarındaki cinsiyet ilişkilerinin gerçekliği göz önünde bulundurularak oluşturulmalıdır. Kadınların yaşam deneyiminin bütünlüğünden hareketle ilgili alanda fiili durumu eşitlikçi yönde dönüştürmeye çalışılır.

İkincisi, toplumda cinsiyete duyarlı bilgi ve bilinç düzeyinin yükseltilmesidir. Bütçe ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri arasındaki ilişki hakkında bilginin artması ve toplumsallaşması, bilinçlenme açısından önkoşulu oluşturmaktadır. Kadın-erkek eşitsizliklerine dönük düşüncelerin belli bir yalınlaşma ve tutarlılaşma süreci geçirmesi ve siyasal iktidarlara karşı tavra dönüşmesi TCDB inisiyatifleri açısından büyük öneme sahiptir.

Üçüncü olarak, temsili demokrasinin cinsiyete duyarlı hale getirilmesine önemli bir katkı sağlayacaktır. Bilindiği gibi, bütçeler hükümetlerin temel yönetim araçlarıdır. Seçim beyannamelerinde veya hükümet programlarında ilan edilen politika önceliklerinde toplumsal cinsiyet sorunlarına ilişkin taahhütler ile politika gerçekleştirmelerinin izlenmesi ve değerlendirmesinin, her yıl yinelenen bütçe müzakerelerine taşınması önemli

bir adım olacaktır. Böylece, kamu mali yönetiminde hesap verme sorumluluğu/mali saydamlık ilkeleri ile toplumsal cinsiyet eşitliği arasında ilişki kurulabilecektir.

Genel çizgileriyle TCDB yazınına odaklanacak bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazında gelişen çalışma alanlarına, ikinci bölümde ise dünyada seçilmiş TCDB inisiyatiflerine değinilecektir.

TCDB yazınında sağlanan gelişmeler

TCDB yazını bir yönüyle feminist iktisat alanında yapılan çalışmalarla iç içe bir gelişme göstermektedir. Henüz, bütçenin iktisat dışı boyutlarına ışık tutacak diğer feminist disiplinlerden belirgin bir katkı görülmemektedir.

Hem bir disiplin olarak makroekonominin hem de makroekonomik politikaların toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi⁵ TCDB yazınının önemli gündemlerinden birini teşkil etmektedir. Bunun temel nedeni, genel çizgileriyle anaakım bir bütçe politikası tasarımının (ilgili mali yıl ve izleyen iki yıl için) büyüme, enflasyon, istihdam gibi makroekonomik büyüklükler ile kamu-özel kesim dengesi ve dış dengeye işlerlik kazandıran bir model içinde belirlenmesidir. Kuşkusuz, bu modele bütçenin personel, faiz ve sosyal güvenlik gibi zorunlu harcamalar (ve diğer yükümlülükler) dışsal olarak dâhil edilmektedir.

Ekonomide toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirme (*engendering*) çalışmaları iki yönde gelişmektedir. Biri, anaakım iktisadın genişletilmesi ve içeriğinin zenginleştirilmesi yönündedir. Diğeri ise anaakım iktisadın temel varsayımlarını ve analitik kategorilerini reddeden heterodoks iktisat yaklaşımı olarak görülen çalışmalarıdır.⁶ Robeyns, toplumsal cinsiyet iktisadı (*gender economics*) ve feminist iktisat (*feminist economics*) olarak yapılan ayrımların metodolojik farklılıktan kaynaklandığını ifade etmektedir.⁷ Gerçekten, bu farklılığın metodolojinin yanısıra eril iktidar ilişkilerinin nüfuz ettiği bilginin doğası ve niteliğine de uzandığını söylemek mümkündür.

Feminist iktisadın ayırt edici özelliklerinin başında cinsiyete dayalı işbölümü, ataerkil ideoloji, eril iktidar ilişkileri, cinsiyet ayrımcılığı, kadınların karşılıksız emeği, bakım ekonomisi, cinsel şiddet, cinsel sömürü, eril tahakküm gibi çözümlenme araçları (kavramsal çerçeve) gelir. Bu kavramları ve analitik bir kategori olarak toplumsal cinsiyeti, tarihsel ve kurumsal bağlam ile diğer aidiyetlerle (sınıf, etnisite, renk, din, mezhep, cinsel yönelim gibi) keşişimselliği (*intersectionality*) göz önünde bulunduran feminist yaklaşım içindeki soyutlamalar olarak görmek gerekir. Bu doğrultuda gelişen feminist iktisat çalışmalarını birbiriyle ilişki içinde olan üç alana ayırmak mümkündür:⁸

Birincisi; anaakım yaklaşımlarca tanımlı ekonomiler (*paid economy*) ile bakım ekonomisi (*care economy*)⁹ arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Kadın ve erkek emeğinin gelir getirici (ücretli gibi) ve karşılıksız formlarda (*unpaid labor*) kullanımı ile üretim ve toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır.

İkincisi, maliye ve para politikalarının kadın ve erkekler açısından sonuçlarının analizini içerir. Keynesyen (1945–1980)/neoliberal dönemlerde (1980’li yıllardan günümüze) uygulanan maliye ve para politikalarının eleştirisi ve aynı zamanda alternatif bir inşaya dönük çalışmalarıdır.

Üçüncüsü, mikro düzeyde neoklasik ve marksist iktisadın cinsiyet körü (*gender-blind*) yaklaşımlarının eleştirisi üzerinden hem hanehalkları arasında hem de hanehalkı içinde cinsiyetçi işbölümünün, üretim, bölüşüm, tüketim boyutlarının değerlendirilmesidir. Keza, bu bağlamda kadın ve erkeklerin tüketim, tasarruf, yatırım davranışları arasındaki farklılıkların incelenmesi amaçlanmaktadır.¹⁰

Öte yandan, feminist iktisat alanında son 30 yıldır neoliberalizmin etkisi altında şekillenen bütçe politikalarının eleştirel analizine dönük önemli bir birikim oluşmuştur. Bu çalışmalarda özellikle IMF ve Dünya Bankası’nca ülkelere dayatılan istikrar programları ve yapısal uyum politikalarının, bütçeler (kamu kesimi) üzerinden kadınlar aleyhine yol açtığı cinsiyetçi ve eşitsiz etkiler çeşitli yönleriyle ortaya konulmaktadır.¹¹

Bu çerçevede ilk etki kanalı kamu istihdamı alanı olmuştur. Bütçede personel harcamalarının (bütçe ve GSYH içindeki oranlarının) giderek azalmasına yol açan değişimler kamu istihdamının dönüştürülmesinden kaynaklanmıştır. Tarihsel ve kurumsal açıdan kamu istihdamının hem yarattığı güvenceli ve koruyucu iş olanakları hem de sağladığı kamu hizmetlerinden ötürü kadınlar açısından erkekler göre çok daha önemli olduğu görülür. Neoliberal dönemde ücret, maaş ve diğer mali-özlük unsurlarının reel düzeyi baskılanırken, kamu istihdam hacmi daraltılmaya çalışılmıştır. Keza, kamu personel rejimleri önemli ölçüde değiştirilmiş olup, memur ve işçi sayıları azaltılırken sendikasıız-güvencesiz sözleşmeli çalışanların sayıları artırılmıştır. Bununla birlikte, kamu hizmetlerinde taşeron kullanımı yaygınlaştırılmış, yoğun emek sömürüsü üzerinden özel sektöre kaynak aktarılmaya çalışılmıştır.

İkinci grup etki kanalı kamu yatırımları olmuştur. Bütçe hacminin piyasalar lehine daraltılmasını amaçlayan neoliberal politikalar, imalat sanayindeki KİT'lerin yanısıra eğitim, sağlık, ulaştırma, enerji gibi kamu hizmeti alanlarındaki özellikle emanet usulüyle yapılan kamu yatırımlarının kısılmasına yol açmıştır. Yatırımlar, giderek artan oranda ihale usulü veya kamu-özel işbirliğine dayalı modeller gibi özel sektöre daha fazla kaynak aktaracak biçimlerde yapılmış ve alt yapı hizmetlerinden yararlanan yurttaşlar bedel öder hale getirilmiştir. Faiz ödemeleri ve sosyal güvenlik açıklarına dönük transferler gibi zorunlu harcamaların giderek bütçe içindeki payının artması, savunma harcamalarının kısılmaması, kamu yatırımlarının azalması sonucunu doğurmuştur. Yatırımlar esnekliği olmayan bütçelerde öncelikle kısılan ödenek grubunu oluşturur. Öte yandan, özelleştirmeler ve kamu tekellerinin kaldırılmasıyla birçok sektör piyasaya açılmış, elektrik, su, doğalgaz, ulaşım gibi temel kalemlerin fiyatlarına uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Bir dizi temel gereksinim konusu mal ve hizmet, toplumun geniş kesimlerini oluşturan hanelerin bütçelerinde ciddi yüklerle yol açacak fiyatlandırmalara tabi tutulmuştur.

Son etki kanalı ise düşük gelirli kesimlerin satınalma gücünü azaltan ve gelir dağılımını bozan cari transferler üzerinden gerçekleşmiştir. Tarımsal destekler, KİT'ler, eğitim, sağlık, sosyal yardımlar ve hizmetler ile sübvansiyon edilen altyapı hizmetlerine dönük cari transferler kısılmıştır. Buna karşın, iç ve dış borç faiz ödemeleri, sosyal güvenlik sistemleri açıklarının kapatılmasına aktarılan cari transferler önemli ölçüde artmıştır. Neoliberal dönemin ikinci alt dönemini (1990'lı yıllar) temsil eden sermaye hareketleri serbestisi döneminde, mal ve hizmet serbestisi ile sınırlı ilk döneme göre bütçelerin (borcun) borçla finansmanı (*Ponzi finance*) çok daha başat bir hal almıştır. Bütçeler, Hazine fonlayan ulusal ve uluslararası ölçekteki sermaye kesimlerine yüksek reel faizlerden kaynak aktarma aracına dönüşmüştür.¹² Borçların geri ödenmesini güvence altına alan yüksek faiz dışı fazla hedefleri, kemer sıkma önlemleri özellikle IMF ve Dünya Bankası'nca hükümetlerin bütçe politikalarına egemen kılınmıştır.

Neoliberal dönemde hizmet-harcama politikalarının yanı sıra değişen kamu gelirleri (vergi ve özelleştirme gibi) politikaları da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini artırmıştır. Neoliberal dönemin ilk alt döneminde (1980'li yıllar) dünyada yaygın olarak uygulanan arz yanlı ekonomi yaklaşımı doğrultusunda özellikle sermaye kesimlerinin vergi yükü aşağıya çekilerek vergi hâsılatının artması beklenmiş, ancak, sonuçları itibarıyla bütçe açıkları ve borç stokunun arttığı görülmüştür. Dolayısıyla, bütçe kompozisyonunda faiz giderlerinin payının artması birinci alt dönemdeki sermaye lehine uygulanan vergi politikalarının sonucu oluşmuştur. İkinci alt dönemde yüksek faiz dışı fazla hedefleri doğrultusunda giderek vergi yükleri eski düzeyine ve hatta bu düzeyin üzerine çıkarılmıştır. Ancak, bu defa vergi gelirleri kompozisyonu değiştirilmiş, özellikle dolaylı vergilerin doğrudan vergilere göre payı artırılarak sermaye kesiminin vergi yükündeki düşüşler tüketiciler üzerine yığılmıştır. Ayrıca, kamu hizmetlerinde (özellikle eğitim, sağlık, ulaşım, su, altyapı gibi) "kullanıcı öder" ilkesinin (*user charges*) yaygınlaşması, özelleştirmeler, kamu varlıklarının satışı öne çıkan kamu gelir politikaları olmuştur.¹³

Genellikle gelir ve servet düzeylerinin düşük olması, dezavantajlı yaşam koşulları nedeniyle kadınların refahı, kamunun lehte yeniden bölüştürücü müdahalelerine erkeklere göre çok daha duyarlıdır. Bütçenin kamu hizmetlerine dönük reel veya transfer harcamalarının azalmasının sonucu yaşanan hizmet kısıntıları ve satınalma gücündeki düşüşlerle birlikte sosyal yönü zayıf kamu gelirleri politikaları, kadınların refahını önemli ölçüde baskılamıştır. Bununla birlikte, yeniden bölüşüm ilişkilerinden daha fazla tahrip olan alan temel bölüşüm ilişkilerinde işçi, köylü, küçük üretici gibi toplumun geniş kesimlerinin reel gelirleri ciddi ölçüde azalmıştır. Dolayısıyla, hane refahı, bölüşüm düzeylerinin bileşik etkisiyle ciddi bir daralmayla karşılaşmıştır.

Neoliberalizme karşı kadınların yaşamlarında geliştirdikleri savunma ve uyum mekanizmaları çeşitli biçimlerde deneyimlenmiştir. İlk etki, hem kamu hizmetlerini hem de hane bütçesi düşüşleri sonucu piyasayı ikame eden kadınların karşılıksız emeğinin kullanımının artması olmuştur. Cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle kadınların karşılıksız emeğinin yoğunlaşması, yazında örtük "zaman vergisi (*time-tax*)"nin artışı (tersi koşullarda azalışı) ve ekonomiye bir kaynak transferi olarak değerlendirilmektedir.¹⁴ Anne ve kız çocuklarının tüketimlerinin görece daha fazla kısılması yaygın olarak görülen diğer bir sonucu oluşturur. Bu sonuç hem masrafların düşmesi hem de evde karşılıksız emek kullanımına gereksinim nedenleriyle kız çocuklarının okuldan alınması şeklinde de tezahür edebilir.

Masrafların düşmesi ve karşılıksız emek kullanımının artmasının yanı sıra geçim stratejisi olarak kadınların (ve kız çocuklarının) gelir getirici faaliyetlere yönelmesi de yaygın bir durumdur. Kadınların hanedeki karşılıksız emek kullanımı azalmaksızın, çoğunlukla düşük gelirli, kayıtdışı ve güvencesiz çalışma ilişkilerine girebilmişlerdir. Özellikle, aile içi sorumluluklara uyarlanabilme özelliği nedeniyle ihracatçı

sektörler için ev eksenli çalışma biçimlerine ciddi yönelim olmuştur. Keza, yurtdışında zor koşullarda çalışan ve ülkesindeki ailesine para gönderen kadınların sayısı bu dönem epeyce artmıştır. Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların tarımsal destek ve sübvansiyonların azalmasını dengeleyecek üretim artışları için emeklerinin baskılandıkları (verimlilik artışlarının sağlandığı) görülmüştür.

Bütçenin makro ekonomik çerçevesinin cinsiyet duyarlı hale getirilmesi çabalarının yanı sıra çoğunlukla politika alanlarında kullanılacak yaklaşımlara da gereksinim bulunmaktadır.

Bu kapsamda Elson, TCDB inisiyatiflerince bütçe sürecinin çeşitli aşamalarında yapılacak analizler ve politika tasarımlarında kullanılacak araçlar geliştirmiş ve çeşitli teknikleri uyarlamaya çalışmıştır (*Elson's six tools*):¹⁵ (i) Orta vadeli cinsiyete duyarlı ekonomi politikası çerçevesi (*gender aware medium-term economic policy framework*), (ii) Cinsiyet duyarlı politika önceliklerinin değerlendirilmesi (*gender-aware policy appraisal*), (iii) Kamu harcamalarının ve vergilerin cinsiyet duyarlı yansıma analizi (*gender disaggregated public expenditure/tax incidence analysis*), (iv) Hizmetten yararlananın değerlendirilmesi (*beneficiary assessment*), (v) Bütçenin zaman kullanımı üzerine etkilerinin analizi (*analysis of impacts of the budget on time use*), (vi) Cinsiyet sorumlu bütçe gerçekleştirmeleri (*gender responsive budget statements*).

Rhonda Sharp, TCDB inisiyatiflerinin performansa dayalı bütçeleme sistemlerinde olanaklarını ve sınırlılıklarını ortaya koymuştur.¹⁶ Bilindiği gibi, dünyada son yirmi yıldır gerçekleşen bütçe reformlarının temel özelliklerinden biri, klasik (idare-girdi bazlı) ve program bütçe sistemlerinden performansa dayalı bütçeleme sistemlerine geçiş olmuştur.¹⁷ Dolayısıyla, Sharp'ın çalışması bütçe reformu yapmış ülkelerde gelişen TCDB inisiyatifleri açısından önemli bir katkı olarak görülebilir.¹⁸

Keza, Güney Afrika tecrübesi ışığında TCDB inisiyatiflerinin kullanılabileceği beş adımlı (*the five-step method of the South African Women's Budget Initiative*) basit bir çerçeve geliştirildiği görülmektedir: Birinci adım, bütçe kapsamında herhangi bir sektörde (hizmet alanında) kadın, erkek, kız ve erkek çocuklarının durumunun öncelikle analizinin (*situation analysis*) yapılmasıdır. İkinci adım, cari mevzuat, program, politika ve projelerin değerlendirilerek, kadınlara yönelik sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzlemde hem açık hem de örtük cinsiyet eşitsizliklerine yol açan koşulların değiştirilmesine odaklanmış politika amaç ve hedeflerinin belirlenmesidir. Üçüncüsü, benimsenen politika amaç ve hedeflerinin uygulanabilirliği için bütçe ödeneklerinin yeterli düzeyde olup olmadığının değerlendirilmesidir. Dördüncü adımda, hizmetin nitelikli bir biçimde hedef kitesine sunulup sunulmadığı, tahsis edilen ödeneklerin kullanılıp kullanılmadığının izlenmesidir. Son adımda ise sunulan hizmetler aracılığıyla amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının uygulama sonuçları itibarıyla değerlendirilmesi, gerçekleştirmelerin denetimi yapılmaktadır.

Stotsky, vergi sistemlerinin toplumsal cinsiyet analize ve cinsiyet duyarlı tasarımına yönelik bir perspektif geliştirmeye çalışmıştır. Vergileri toplumsal cinsiyetler arasında açık ve örtük eşitsizliklere yol açabilme özellikleri itibarıyla ayrıma tabi tutmuştur. Bu ayrım ve hatta geliştirdiği tipoloji sayesinde gelir, servet ve harcama üzerinden alınan vergilerde, mükellefiyet biriminin tespiti (kişi veya aile gibi), matrahın hesaplanması, istisna ve muafiyetler, oranlar üzerinden yaratılabilecek cinsiyet eşitsizliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁹ Vergi alanında Barnett ile Grown tarafından yapılan çalışmada ise vergi yükünün (mükellefin ödediği verginin kullanılabilir gelirin oranı) cinsiyetler arası karşılaştırmaları, dolaylı vergilerin (katma değer vergisi, özel tüketim vergisi gibi) uygulandığı mal ve hizmetlerin (alkol, sigara veya temel gıda maddeleri) cinsiyetçi etkilerinin değerlendirildiği görülmektedir.²⁰

TCDB inisiyatifleri bir yönüyle hükümet, bürokrasi, parlamento, kadın örgütleri, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar gibi aktörler arasında etkileşim ve bir müzakere alanı yaratmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede her bir aktörün ve aktörler arası ilişkilerin analizi, TCDB inisiyatiflerinin gelişimi açısından sunduğu potansiyel olanaklar ve sınırlılıkların ortaya konulması büyük önem taşır.

Bu bağlamda, yazının odaklandığı diğer bir alan bütçe sürecinde rol alan kurumlardır. Bu çalışmalar, kurumların toplumsal cinsiyet perspektifinden analizi ve cinsiyete duyarlı yapılanmasını içermektedir. Başta maliye bakanlığı, parlamento ve Sayıştay olmak üzere bütçe kapsamındaki kamu idareleri bu ilginin içinde görülmelidir.

Gita Sen, maliye bakanlığının rol ve sorumluluklarına cinsiyet duyarlılığı kazandırılmasına dönük üç stratejik alan tanımlamış ve her bir stratejik alanda yapılabilecek faaliyetleri (özgül aksiyon noktaları) belirlemiştir.²¹

Birinci stratejik alan, cinsiyet duyarlı makroekonomik çerçevenin geliştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu alanda öncelikle maliye bakanlıklarının rol ve sorumlulukları ile cinsiyet ilişkilerinin çeşitlenen boyutları arasında etkileşimi gösteren analitik bir matrisin inşa edilmesi önerilmektedir:

Tablo1. Maliye Bakanlığının rolü ile cinsiyet duyarlılığının boyutları arasındaki etkileşim

	Kadın ve erkeklerin refahları üzerine farklı etkiler	Toplumun yeniden üretimi-bakım ekonomisi	Cinsiyetler arası güç ilişkileri
Kısa dönem makroekonomi yönetimi			
Yapısal reformlar			
Mali sektör reformları ve liberalizasyon			

Bu matris kuşkusuz sütun ve satır sayısı itibarıyla artırılabilirdiği gibi alt hücrelerle detaylandırılabilir. Bununla birlikte, matrisler ülke bağlamıyla çeşitlenecek ve özgüllük kazanabilecektir. İkinci olarak, maliye bakanlıklarının bütçeye cinsiyet duyarlılığı kazandırabilmeleri açısından alternatif senaryolar üretebilecekleri ve çeşitli seçenekleri oluşturabilecekleri feminist iktisat donanımını kazanmaları gerekmektedir. Örneğin, genel etkileşim kalıplarının ötesinde bütçe açığının azaltılması ile cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılmasını olanaklı kılacak politika tasarımlarına ihtiyaç bulunmaktadır.

İkinci stratejik alan, maliye bakanlığının plan, politikalar ve programlarına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesidir. Birinci stratejik alanla ilişki içinde bu alanda atılacak adımlar olarak bakım ekonomisi ile kadınların varlıklara ve gelire erişimini destekleyecek yaklaşımların geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet denetimi gibi öncelikler sayılmaktadır. Çeşitli reformlar aracılığıyla kadınların krediye erişimlerinin sağlanması, fiilen kadınların bireysel ve toplu mülkiyet haklarının etkili bir biçimde garanti altına alınması, işgücü piyasalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin (eşitsiz ücretler, mesleki ayrımcılık, cinsel taciz gibi) ortadan kaldırılması gibi sonuçlara odaklanılması gerekmektedir.

Üçüncü stratejik alan, kurumsal ve davranışsal konulara ilişkindir. Maliye bakanlıklarının muhafazakâr kurumsal tutumları ve zihniyetlerdeki önyargıların değiştirilmesi için personele uygulanacak teşviklerin ve caydırıcı uygulamaların önemine dikkat çekilmektedir.

TCDB inisiyatiflerinin gelişimi açısından diğer bir aktör parlamentodur. Bilindiği gibi, bütçe sürecinin dört aşamasının ikisi (izin/onay ve denetim aşamaları) parlamentoda cereyan etmektedir. Parlamentoda bütçe üzerinde yapılan komisyon ve genel kurul çalışmaları toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınarak içtüzüklerde yeni kurumsal mekanizmaların geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Bu mekanizmalar uyarlanabilme özelliğine sahip olmalıdır. Açık ki, parlamenter demokrasi ve başkanlık sistemi ayrımı ve hatta her bir sistemin parlamento bünyesindeki işbölümü ve kurumsallaşması büyük bir çeşitlilik gösterebilmektedir. Örneğin, bazı parlamentolarda bütçenin komisyon aşaması tek bir ihtisaslaşmış komisyonda (maliye komisyonu, bütçe komisyonu gibi), bazılarında ise tarım, enerji, ulaşım gibi farklı ihtisaslaşmış komisyonlarda tamamlanabilmektedir. Keza, bütçe üzerinde ülkeler arasında parlamentoların değişiklik yapma yetkileri de tam, sınırlı, çok sınırlı gibi derecelendirilebilir bir biçimde farklılaşabilmektedir. Bütçe denetiminde de ciddi farklılaşmalar söz konusu olabilmektedir.²² Bu kapsamda öne çıkarılan hususlar, bilgiye erişim noktasında toplumsal cinsiyet uzmanlarının istihdam edilmesi, kadın örgütleri ve üniversitelerle formel iletişim mekanizmalarının kurulması, toplumsal cinsiyet eşitliğine dönük bir ihtisas komisyonunun örgütlenmesi, parlamentonun kamu idarelerinden kendi görev alanlarına ilişkin toplumsal cinsiyet konularında tam, yeterli ve

zamanında bilgileri elde edebilmesinin sağlanması, Komisyon ve Genel Kurulda bütçe müzakerelerinde yeterli ölçüde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri için zaman ayrılması, bütçe dışında yürürlüğe giren hizmet, harcama ve gelirlerde değişiklikler yapan kanunların etkilerinin izlenmesi olarak sayılabilir.²³

Seçilmiş TCDB inisiyatifleri

TCDB inisiyatiflerinin hızlı gelişiminde kuşkusuz son otuz yılda kadın hareketinin ulusal ve uluslararası düzlemde güçlenmesi ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından önemli kararların alındığı kadın konferanslarının düzenlenmesi gibi bir dizi dinamiğin önemli katkıları olmuştur.²⁴ Özellikle, BM Genel Kurulu'nca 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen IV. Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen Eylem Platformu Belgesi'nde TCDB önemli bir başlık olarak yer almıştır.²⁵ Hükümetler, kadınların kamu hizmetlerinden, kamu harcamalarından nasıl yararlandıklarının sistematik olarak gözden geçirilmesi, hizmet ve harcamalara eşit ulaşılabilirliği sağlayacak bütçe uygulamalarının yürütülmesi, cinsiyetler arası etki analizlerinin gerçekleştirilmesi, cinsiyet eşitliğine yönelik yeterli kamu kaynaklarının tahsis edilmesi konularında taahhütler altına girmişlerdir.

Öte yandan, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve 1999 yılında bağitlanan sözleşmeye bağlı İhtiyari Protokol, hükümetlerin toplumsal cinsiyetler arası ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin sağlanmasına yönelik faaliyetler yürütme konusunda aktif roller üstlenmelerini öngörmektedir.²⁶ Özellikle İhtiyari Protokol, Sözleşme'de bahsedilen hakların ihlali durumunda, kişisel başvuru hakkı tanımakta ve CEDAW Komitesi'ne ilgili ülkelerde inceleme hakkı vermektedir. Ayrıca, CEDAW çerçevesinde iki tür raporun CEDAW Komitesi'ne düzenli olarak iletilmesi öngörülmektedir. Biri, sözleşmeyi onaylayan ülkelerin hükümetlerinin dört yılda bir CEDAW perspektifi doğrultusunda yaptıkları faaliyetlerin belirtildiği rapordur. CEDAW Gölge Raporu (*shadow report*) olarak adlandırılan diğer raporda ise sivil toplum kuruluşlarınca CEDAW çerçevesinde hükümetin raporuna paralel olarak ilgili dönemde ülkedeki toplumsal cinsiyet alanındaki gelişmeler değerlendirilmektedir. Bu şekilde sivil toplum kuruluşlarının sürece taraf olarak dâhil edilmesi daha objektif değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Hükümet raporları veya gölge raporlarda bütçe ile doğrudan veya dolaylı ilişkili konuların ağırlığı TCDB inisiyatiflerinin önemini artırmaktadır.²⁷

TCDB inisiyatiflerinin ülkeden ülkeye uygulamaları büyük çeşitlilik göstermektedir. Yaygın görünüm hükümet/bürokrasi, parlamento, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve araştırmacılar arasında çeşitli düzeylerde sağlanan işbirliklerine dayalı inisiyatif biçimleridir (İngiltere, İskoçya, Kenya, Güney Afrika, Uganda vs.). Bununla birlikte, hükümet/bürokrasi odaklı inisiyatifler olarak Avustralya, İrlanda, Şili, Fransa, Filipinler, sivil toplum kuruluşlarının bağımsız çalışmaları açısından Meksika ve Şili örnekleri anılabilir.²⁸ Bu inisiyatifler, merkezi ve yerel yönetim bütçelerinin bütününe hedefleseler de, uygulamaları itibarıyla henüz bütçenin sınırlı bölümlerinde gelişme sağlayabilmişlerdir. Kamu hizmeti ve harcamalarından sağlık, eğitim gibi seçilmiş alanlar (sektörlerde) veya herhangi bir hizmet alanındaki tekil sorunlar (AIDS vs.), vergi politikaları, üniversiteler gibi kuruluş bütçeleri ilk akla gelen örnekleri oluşturmaktadır.²⁹

TCDB inisiyatifi 1980'lerin ortalarında Avustralya'da İşçi Partisi'nin (*Labour Party*) iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra feminist bürokratlar (*femocratlar*) tarafından federal devlet düzeyinde örgütlenmeye çalışılmıştır. Gelişimi içinde devletin bünyesinde cinsiyet mekanizması veya cinsiyet yönetim sistemi olarak adlandırılan örgütlü yapıya evrilmiştir. Bu örgütlenme aracılığıyla, toplumsal cinsiyet eşitliği ile bütçe ilişkisini raporlayan resmi bir bütçe belgesi her mali yılın bütçe müzakerelerinde yararlanılan önemli bir kaynak haline gelmiştir. Bu belgede kamu idarelerinin harcamaları ve gelirlerinin kadın ve erkekler açısından sonuçlarını içeren standartlaştırılmış formatlarda veriler derlenmiştir. Ancak, 1990'lı yılların ortalarındaki hükümetlerin konuya ilgisiz yaklaşımları, TCDB inisiyatifinin gelişimini ve güncelliğini olumsuz etkilemiştir. Avustralya'da halen Tasmanian ve Victorian gibi federal devletlerde bütçe sürecinde referans bir bakış açısı olarak değerlendirilmektedir.³⁰

TCDB inisiyatiflerinden Güney Afrika tecrübesi birçok açıdan önem taşır. Irkçı rejimleri geride bırakarak 1994 yılında ilk demokratik seçimlerin yapıldığı Güney Afrika'da Kadın Bütçe İniyatifi (*The Women's Budget Initiative-WBI*) geniş destek görmüştür. Parlamentonun Maliye Komisyonu ile politika araştırmaları yapan iki sivil toplum kuruluşunun işbirliği çerçevesinde 1995'in ortalarında başlatılmıştır.

TCDB inisiyatifleri açısından aktörler arası ilişkilerin kavranmasında İngiltere Kadın Bütçe Grubu'nun (*Women Budget Group-WBG*) yaklaşık 20 yıllık deneyimi yararlı bir örnek olarak görülebilir. WBG, 1989 yılından beri toplumsal cinsiyet ve iktisat politikaları üzerine her yıl düzenli rapor yayınlamakta ve bu çerçevede başarılı lobi faaliyetleri yürütmektedir. Bağımsız bir örgüt olarak akademisyenler, sendikacılar, sivil toplum

kuruluşlarında çalışanlardan oluşmaktadır. WBG özellikle İngiliz Hazinesi (*Her Majesty's Treasury*) ile yakın çalışmaktadır. Grup, bütçe hazırlık aşaması tamamlanmadan kamuoyuna açıklanan taslak görünüm üzerine toplumsal cinsiyet perspektifinden eleştirel önbütçe raporları yayımlamaktadır.³¹ İngiltere’de TCDB inisiyatiflerinin vergi-transfer analizlerine (*tax-benefits*) ağırlık verildiği görülmektedir. Bunun açık nedeni, İngiltere’de vergi kredileri (*tax credits*) ve transferlerin (*contributory, non-contributory benefits*) kamu harcamalarının üçte birini oluşturması ve toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren ana politik gündemlerin başında gelmesidir. Kadınların gelirinin ortalama olarak erkeklerin gelirinin yarısı düzeyinde kaldığı İngiltere’de kadınlar açısından bütçenin yeniden dağıtıcı işlevi kadın ve çocuklara dönük vergi indirim ve istisnaları ile sosyal transferler nedeniyle erkeklere göre çok daha büyük önem taşımaktadır.³²

Kanada’da bağımsız alternatif federal bütçe inisiyatifi bünyesinde kurulan toplumsal cinsiyet bütçesi analizi komisyonunca çalışmalar yürütülmektedir. Her yıl Kanada Parlamentosu Federal Finans Komisyonu’na (diğer ilgili STK’lar gibi) sunum yapılmaktadır. Bu kapsamda Komisyonca benimsenen önceliklerin bütçeye yansıtıldığı görülmektedir.³³

Uganda’da parlamento ile sivil toplum kuruluşları (*Forum for Women in Democracy-FOWODE*) arasında TCDB alanında sağlanan işbirliği anılmaya değer iyi örnekler arasındadır.³⁴ Bütçe sürecinin parlamento aşamasına (izin/onay-denetim) toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesine yönelik³⁵ Uganda’da bir parlamenter olan Byanyima’nın çalışmalarının önemli katkıları olmuştur. TCDB inisiyatifleri açısından kadın parlamenter, kadın bürokrat gibi aktörlerin sürece dahil olmaları bir kaldıraç etkisi yaratmaktadır. Uganda’da TCDB inisiyatifi, gelişimi içinde hükümet tarafından da giderek artan ölçüde desteklenmiştir. Hatta Yerel Yönetim Bakanlığı tarafından yerel yönetim bütçelerinde geliştirilebilecek TCDB inisiyatiflerine yönelik yayınların üretildiği görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde; yazından aktarılan ve hatta bazı açılardan geliştirilen tüm tarafların kullanabileceği analitik araçlar ve yaklaşımlar hakkında bilgilere yer verilmiştir.³⁶

İskoçya Kadın Bütçe Grubu (*Scotland Women Budget Group- SWBG*)³⁷ formel olarak Mayıs 2000’de kurulmuştur. SWBG’nin temel amacı, İskoçya kamu politikası sürecine cinsiyet etki analizleri sağlayarak katkı sunmak ve eşitlikçi yönde değiştirebilmek olarak ortaya konulmaktadır. SWBG, İskoçya’da özellikle spor ve sağlık politikaları alanlarında bazı projelerde etkili olabilmıştır. İskoç devletinde TCDB inisiyatifinin ötesinde cinsiyet duyarlı bir perspektifin geliştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Bu sonuçta, kadın hareketinin İngiltere’ye karşı İskoçya’nın bugünkü özerkliğine kavuşmasında verilen politik mücadelede aktif rolünün etkisi olduğu belirtilmektedir. Kadın hareketi içinde bulunan birçok aktivist İskoçya’nın yeni siyasi yapısının kurumsallaşma sürecinde bakan, milletvekili gibi önemli konumlara gelebilmiştir. Tüm bu dinamiklerin karmaşık etkisi altında önemli bir adım, devlete toplumsal cinsiyet eşitliği görevi (*Gender Equality Duty-GED*) veren 2006 yılında kabul edilen “Eşitlik Kanunu (*the Equality Act*)”yla sağlanmıştır. Bu Kanunla, tüm kamu idarelerine kendi hizmet/görev alanlarında kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğinin ilerletilmesi, hukuksuz ayrımcılık ve muhtemel olumsuz etkilerin ortadan kaldırılmasına yönelik sorumluluk yüklenmiştir.³⁸

Kamunun bütçe sürecinde toplumsal cinsiyet perspektifi kazandığı önemli diğer bir örnek ülkenin Fas olduğu görülmektedir. Fas Ekonomi ve Finans Bakanlığı TCDB inisiyatifleri açısından çok değerli bir raporu ortaya koymuştur. Bu raporda hemen hemen tüm hizmet alanlarında durum analizleri, amaç/hedefler, uygulanan program/projeler ve nihai gerçekleştirmeler konusunda kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.³⁹ Özellikle, toplumsal cinsiyet analizleri güç olan su, enerji, ulaşım ve konut gibi altyapı hizmetlerinin değerlendirilmesi önemli bir katkı olarak görülebilir.

Sağlık alanında Meksika’da araştırmacı sivil toplum kuruluşları ile geniş yelpazede faaliyet gösteren kadın örgütleri arasında kurulan işbirliğine dayalı gelişen TCDB inisiyatifi ortaya koyduğu çalışmalarla gerek siyasi kesimde (hükümet, parlamento gibi) gerekse kamuoyunda bilgi ve bilinç düzeyinin gelişmesine ciddi katkılar sunmuştur.⁴⁰

Üniversite bütçesine odaklanan TCDB inisiyatifleri de bulunmaktadır.⁴¹ Bu çalışmada, neoliberalizm ve yeni kamu yönetimi anlayışının bilimin ekonomiye, üniversitelerin de piyasaya özellikle sanayiye bağımlılığını artırdığı gösterilmiştir. Disiplinlerin görece öneminin değişmesi, akademide karar alma ve uygulama süreçleri, örgüt kültürü gibi bir dizi alandaki yeni işleyişlerden toplumsal cinsiyetlerin farklı ve büyük ölçüde eşitsiz etkilendikleri vurgulanmaktadır. Kadın akademisyenler ve kız öğrencilerin aleyhine doğrudan ve dolaylı bir dizi etki ve sonuçların altı çizilmektedir. Bu tespit ve analizler ışığında, geliştirilen cinsiyet eşitliği perspektifi planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarında tanımlanan bileşenlerin işleyişi sonucu somutlaşacaktır. Özgül katkılar; (i) toplumsal cinsiyet duyarlı amaçların belirlenmesi, (ii) bağlam göstergeleri, süreç göstergeleri, hedef başarımlar göstergelerinin oluşturulması, (iii) stratejiler, araçlar ve ölçümlerin geliştirilmesi, (iv) izleme,

kontrol, raporlamanın sağlanması konularında yapılmıştır. Dortmund Üniversitesi ile Graz Üniversitesi TCDB inisiyatifleri bu çerçevenin uygulandığı iyi örnekler olarak anılmaktadır. Graz Üniversitesinde TCDB inisiyatifince (Gdansk Gender Budget Initiative) toplumsal cinsiyet perspektifinden bütçenin harcama ve gelirlerinin analizi, belirlenen sorun alanlarına yönelik bir dizi öneri geliştirilmiştir.⁴²

Sonuç

Sınırlı kapsamda ele alabildiğimiz TCDB yazını görüldüğü üzere, etkileşim ve ilişki içinde iki ana hatta gelişmektedir.

Biri, anaakım yaklaşımların (hâkim paradigmanın) ve hatta diğer heterodoks yaklaşımların eleştirel analizlerine odaklanmadır. Bu gelişme, büyük ölçüde feminist ekonomi politik yaklaşımın ışığında devlet bütçesinin toplumsal cinsiyet perspektifinden analizi, neoklasik ve marksist iktisatın cinsiyet körü (*gender-blind*) yaklaşımlarının ve Keynesyen (1945–1980)/neoliberal dönemlerde (1980’li yıllardan günümüze) uygulanan bütçe politikalarının eleştirisine ve aynı zamanda alternatif bir inşaya yönelmiştir.

Diğeri ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla bütçe sistemine ve bütçe sürecinin tüm aşamalarına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesine yönelik çalışmaları içermektedir. Cari devlet bütçesinin hazırlanması, kanunlaşması, uygulanması ve denetimi aşamaları ve her aşamanın içerdiği mali kurum ve kurallara cinsiyet duyarlılığı kazandırılmasıdır. Yazında önemli bir birikimin kısa zamanda sağlanabildiği ve gelişme hızının giderek arttığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, henüz cari işleyişi tüm unsurlarıyla ikame edebilecek, bütçe sürecinin tüm aşamalarına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesine dair teknik olarak yetkin bir model ortaya konulamamıştır.

TCDB inisiyatifleri açısından hem mevcut literatürün geliştirilmesi hem de ele alınmamış konular üzerinde yeni çalışmalar yürütülmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışma alanlarını üç grupta toplamak mümkündür:

TCDB yazınında toplumsal cinsiyet perspektifinin belirginleşmesine, soyutlama düzeyinin yükseltilecek sosyal bilimler felsefesi olarak feminizmin kuramsal arkaplanı ile daha sıkı bir iletişime girme gereksinimi olduğu görülmektedir.⁴³ Herhangi bir araştırma alanında kavram ve yöntem sorunlarının aşılması, felsefi düzlemde kuramsal bir yaklaşıma gereksinim duyar. TCDB yazınının yeni bir tartışma alanı olarak doğduğu ve disiplinler arası bir alan özelliği gösterdiği düşünüldüğünde kuramsal dayanaklara gereksinim daha fazla kendini hissettirmektedir. Kuramsal yaklaşımdan kastımız TCDB alanında üretilecek bilginin doğası (ontoloji), niteliği (epistemoloji) ve nasıl elde edilebileceğine (metodoloji) dair felsefi bir arka planın sağlanmasıdır. Bu arka plan ışığında TCDB literatürü çok daha tutarlı bir gelişme gösterebilecektir.

İkinci olarak, TCDB literatürünün sosyal bilimler içinde feminist iktisadın yanı sıra diğer feminist disiplinlerin birikiminden yararlanması gerekmektedir. Bu ihtiyaç toplumsal cinsiyet (veya toplumsal cinsiyet ilişkileri) alanı kadar cari bütçe kurumunun kendi tarihsel gerçekliğinin de bir sonucudur. Bütçenin iç içe geçmiş çok boyutlu doğasını iktisadi boyutun yanı sıra özellikle siyasi ve hukuki boyutlara eşzamanlı odaklanarak kavramak mümkündür. Toplumsal cinsiyet - yurttaşlık, feminist hukuk (legal), feminist tarih gibi bir dizi alanda sağlanan feminist birikim, bütçenin kavranmasında ve iktisat dışı boyutlarının analizinde vazgeçilmez öneme sahip olacaktır.

Son olarak, toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesinin öngörüldüğü cari bütçe sürecinin kurumsal-işlevsel açıdan içerdiği işbölümünün daha yetkin kavranmasına gereksinim olduğu görülmektedir.⁴⁴ Kabul etmek gerekir ki, cari bütçe süreci teknik düzeyde TCDB literatürünün ele aldığı çerçeveden daha kapsamlı ve derin bir bilgi havuzuna sahiptir. Kapsam itibarıyla toplumsal cinsiyet perspektifinin entegrasyonuna ihtiyaç duyulan ve henüz ele alınmamış bir dizi çalışma alanının bulunduğu görülmektedir: Bütçe kod yapısı ve muhasebe sistemi, mali işlem süreçleri, iç kontrol sistemleri (iç denetim-ön mali kontrol), dış denetim (Sayıştay denetimi) ve yargısal denetim ilk akla gelen çalışma alanları olarak sayılabilir. Bununla birlikte, kamu ihaleleri, kamu taşınır ve taşınmaz yönetimi gibi bütçenin içinde işler kılındığı sistemlerin toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınması gerekmektedir. Kritik öneme sahip husus, cari bütçe sürecinin her aşamasının birbirine entegre olduğudur. Herhangi bir aşamada yer alan mali bir kurum veya kural dışarıda bırakıldığında, sürecin ve sistemin bütüncül işleyişi mümkün olmamaktadır.

Teşekkür

Başta Gülay Toksöz Hocam olmak üzere Özlem Albayrak ve Emel Memiş’e görüş ve eleştirileriyle makaleye sağladıkları katkılardan ötürü teşekkür ederim.

¹TCDB inisiyatifi, Avustralya’da ortaya çıkışında “kadın bütçesi (*women’s budget*)” olarak adlandırılırken, feminist yazında vurgunun “kadın” kavramından “toplumsal cinsiyet” kavramına kaymasına paralel olarak “toplumsal cinsiyet sorumlu bütçe (*gender-responsible budget*),” “toplumsal cinsiyet bütçesi (*gender budget*),” “toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe (*gender sensitivity budgeting*),” “toplumsal cinsiyet bütçeleme (*gender budgeting*)” gibi çeşitli adlar altında ifade edilmektedir.

²Rhonda Sharp and Ray Broomhill, “Budgeting for equality: The Australian experience,” *Feminist Economics*, 8 (1), 2002.

³Ailsa McKay, Rona Fitzgerald and K., Simpson, “Gender Impact Analysis and the Scottish Budget Sport and Health Pilots,” *Report prepared for the Equality Unit*, 2006.

⁴Rhonda Sharp, *Budgeting for equity. Gender budget initiatives within a framework of performance oriented budgeting*, (New York: UNIFEM, 2003).

⁵Nilüfer Çağatay, “Engendering Macroeconomics and Macroeconomic Policies” in *Macroeconomics: Making Gender Matter* (ed.) Martha Gutierrez, (London: Zed Press, 2003).

⁶Diane Elson, “Feminist Economics Challenges Mainstream Economics” *Journal of Political Theory and Research on Globalization, Development and Gender Issues.*, erişim adresi: http://www.globalizacija.com/english/e_home.htm.

⁷Ingrid Robeyns, “Is There a Feminist Economic Methodology,” 3rd version, 2000, Erişim adresi: <http://www.ingridrobeyns.nl/Downloads/method.pdf>

⁸Susan Himmelweit, “Making visible the hidden economy: the case for gender-impact analysis of economic policy,” *Feminist Economics*, 8 (1), 2002:49-70.

⁹Özellikle, ekonominin kamu, şirketler ve hanehalkı kesimleri arasındaki klasik döngüsel akışına bakım ekonomisi (*care economy*) dâhil edilmeye çalışılmaktadır, Diane Elson, “The Economic, the Political and the Domestic: Business, States and Households in the Organization of Production,” *New Political Economy*, Vol.3, No.2, (1998).

¹⁰Bu kapsamda; bazı iktisatçılar bakım ekonomisinin yarattığı katma değeri göz önünde bulunduran genişletilmiş GSYH (*extended GDP*) hesaplamaları yapmaktadır. Duncan Ironmanger., "Household Production and the Household Economy," Department of Economics - *Working Papers Series 759*, (The University of Melbourne: 2000); Kristiina Aalto and Johanna Varjonen, *Household Production and Consumption in Finland 2001:Household Satellite Account*, (Helsinki: 2006), Statistics Finland and National Consumer Research Centre; Johanna Varjonen – Yvonne Rüger, *Value of Household Production in Finland and Germany: Analysis and Recalculation of the Household Satellite Account System in both countries*, (Helsinki: 2008), National Consumer Research Centre.

¹¹Neoliberal dönemin eleştirisi, bir önceki keynesyen dönemin olumlandığı anlamına gelmemelidir. Keynesyen dönem erkek merkezci devlet kapitalizmi, ücretli ve ücretsiz işlerdeki kadın emeğinin değerini sistematik olarak düşüren toplumsal cinsiyetçi işbölümünü yapılaşmıştır. Devlet eliyle kapitalizmde evlilik ve özel yaşamda kadınların boyunduruk altına alınması, işgücü piyasasının toplumsal cinsiyetçi bölünmesi, politik sistemde erkek egemenliği, kalkınma programlarının, endüstriyel politikaların ve sosyal politikaların erkek merkeziliği gibi boyutlar baskındır. Aynı zamanda, bürokratik-denetime dayalı toplumsal düzen ve bunu mümkün kılan geniş ölçekli yukarıdan aşağıya örgütlenmelerin cinsiyetçi doğaları göz önünde bulundurulmalıdır. Nancy Fraser, “Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu,” *Kültür ve Feminist Yaklaşımlar* içinde, bgst yayınları, 2009.

¹²Diane Elson, “International Financial Architecture: A view from the kitchen”. *Fema Politica*, (2002), erişim adresi: http://www.havenscenter.org/files/Diane_Elson%20View%20Kitchen.pdf

¹³Priya Nanda’nın Kenya’da sağlık alanında yaptığı saha çalışmasının sonuçları katılım payı, kullanıcı katkısı gibi uygulamaların kadınların hizmetlerden yararlanma düzeyini azalttığı ve cinsiyet eşitsizliklerini artıran etkilerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Priya Nanda, “Gender Dimensions of User Fees: Implications for Women’s Utilization of Health Care,” *Reproductive Health Matters*, 10(20), (2002), 127-134. Barnett ve Grown’un (2004) da belirttiği gibi çoğunlukla katılım payını savunanlar tarafından “kullanıcının katkı ödemesi (*user charges*)” uygulamalarında hizmetlerin ekonomik açıdan etkin düzeyinin yakalanmasının amaçlandığı, yoksul vatandaşların bu ödemelerden istisna tutulması ile toplumsal boyutun da ihmal edilmeyeceği sıklıkla vurgulanır. Ancak, uygulamalarda yoksulluğun tanımlanmasındaki ve işleyişteki bir dizi sorunun sonucu yoksul kesimlerin büyük bir bölümünün (özellikle kadınlar ve kız çocuklarının) hizmetten yoksun kaldığı belirtilmektedir. Kathleen Barnett and Caren Grown, *Gender Impacts of Government Revenue Collection: The Case of Taxation*, Commonwealth Economic Paper Series, (London: Commonwealth Secretariat, 2004).

¹⁴Hanehalkı üretiminde açığa çıkan çoğu mal ve hizmet ile piyasa veya kamunun ürettiği mal ve hizmetler arasında ikame ve tamamlayıcılık ilişkilerinin bulunduğu kabul edilir. İkame ilişkisine çocuk bakımı, hasta bakımı, yaşlı bakımı hizmetleri örnek olarak verilebilir. Çocuk bakımında kreş hizmetleri veya okul öncesi eğitim hizmetleri kamu veya piyasa tarafından karşılanabilmektedir. Devlet bütçesinin sağladığı hizmet kısıntılarının kadınların karşılıksız emeklerince ikame edilmesi örtük bir zaman vergisi (time-tax)

olarak nitelendirilebilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Rania Antonopoulos, “The Unpaid Care Work-Paid Work Connection,” *Working Paper* No. 541., (New York: The Levy Economics Institute of Bard College, 2008).

¹⁵Lekha S Chakraborty tarafından Hindistan’da kamu altyapı yatırımları ile kadınların karşılıksız emek kullanımı arasındaki etkileşim ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada, kamunun özellikle altyapıya dönük sermaye harcamalarının örneğin su yatırımlarının kadınların zaman yüklerini azaltan ve böylece ücretli çalışma veya boş zaman için kullanabilecekleri zamanı artıran etkiler ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda kadınların zamanı tahsislerinde bir ikame etkisi belirgindir. Yoksulluğu azaltıcı ve hanehalkının eğitim ve sağlık durumunu iyileştirici etkileri de barındırmaktadır. Bu yüzden tespitler kadar kamu yatırım politikalarının ve hatta diğer boyutlarıyla makroekonomik politikaların tasarımında da kullanılması gereken bir tekniktir. Zaman kullanım istatistikleri ışığında, örneğin su altyapısının sağlanmasının kız çocuklarının okulluluğunu da artırdığı görülmektedir. Lekha S Chakraborty, *Public Investment and Unpaid Work in India: Selective Evidence from Time-Use Data*, in *Unpaid Work and the Economy: Gender, Time-Use and Poverty in Developing Countries*, ed. R. Antonopoulos and I. Hirway, (Palgrave Macmillan:2010).Burada özellikle zaman kullanım araştırmalarının (*time use surveys, time allocation studies*) feminist iktisat yazınında ayrı bir yere sahip olduğunu belirtmeliyiz. Zaman kullanım dataları birçok amaç için büyük önem taşır: Bakım ekonomisinin iktisadi boyutları, kadınların karşılıksız emekleri ve gelir getirici emekleri arasındaki etkileşim, ekonominin bütünlüğü içinde hanehalkının rolünün görülmesi, genişletilmiş GSYH hesaplamaları gibi birçok konu için kullanılabilir.

¹⁶Sharp, *Budgeting for equity*.

¹⁷Jon R Blöndal, “Budget Reform in OECD Member Countries: Common Trends,” *OECD Journal on Budgeting*, (2003), 2(4): 7-25.

¹⁸Sharp, kamu harcamalarını üçlü sınıflandırmaya tabi tutmuştur (*Sharp’s three-category approach*): (i) cinsiyete özgü kamu harcamaları (*gender specific expenditures*), (ii) kamu hizmetlerinde eşit fırsatlar sağlanmasına yönelik harcamalar (*equal opportunities in the public service*), (iii) ilk iki kategoriye girmeyen kadın, erkek, kız ve erkek çocukları üzerinde etkileri olan genel nitelikli harcamalar (*general or mainstream expenditures*). Ancak hizmet ile harcama birbirinden farklı olduğu için kullanılabilir değildir.

¹⁹Janet Gale Stotsky, “Gender Bias in Tax Systems,” *Tax Notes*, June 9, (1997):1913-1923.

²⁰Kathleen Barnett and Caren Grown, *Gender Impacts of Government Revenue Collection: The Case of Taxation*, Commonwealth Economic Paper Series, (London: Commonwealth Secretariat, 2004).

²¹Gita Sen, *Gender Mainstreaming in Finance*, (London: Commonwealth Secretariat, 1999)

²²Joachim Wehner, “Assessing the Power of the Purse: An Index of Legislative Budget Institutions” *Political Studies*, Vol. 54, (2006).

²³Joachim Wehner and Winnie Byanyima, *Parliament, the Budget and Gender*, Handbook for Parliamentarians No:6, (Inter-Parliamentary Union, 2004)

²⁴1975 yılında Mexico City’de Birinci Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiş ve 1975–1985 Kadın On Yılı ilan edilmiştir. 1980 yılında Kopenhag’da ilk 5 yılın gözden geçirilmesine ilişkin bir konferans düzenlenmiştir. Süreç içinde 1985’te Nairobi Üçüncü Dünya Konferansı, 1995 yılında Pekin’de Dördüncü Dünya Kadın Konferansı gerçekleştirilmiştir.

²⁵Eylem Platformu Belgesinin 47, 58, 150, 155, 164, 165, 345. ve özellikle 346. Paragraf.

²⁶CEDAW’ın devlet bütçesi ile kesişen bir dizi maddesinin (veya düzenlemesinin) bulunduğu açıktır. CEDAW perspektifinden bütçenin nasıl işlevsel kılınabileceği, CEDAW’ın çeşitli maddeleri ile bütçenin makroekonomik çerçevesi, kamu harcama ve gelirleri, karar alma süreçleri ve denetim gibi boyutları arasındaki ilişkiler üzerine bkz. Diane Elson, *Budgeting for Women’s Rights: Monitoring Government Budgets for Compliance with CEDAW*, UNIFEM, (New York: 2006).

²⁷Örnek için bkz. Women’s Rights – some progress, many gaps (Shadow report by Dutch NGOs; an examination of the Fifth Report by the Government of the Netherlands on Implementation of the UN CEDAW, 2005-2008), erişim adresi: <http://www.aimforhumanrights.org>

²⁸Debbie Budlender and Rhonda Sharp with Kerri Allen, *How to do a gender-sensitive budget analysis: Contemporary research and practice*, (Commonwealth Secretariat, AusAID: 1998)

²⁹Dünyada TCDB inisiyatifleri, bu inisiyatiflerin karşılaştığı engeller, başarılı/başarısız yönleri hakkında genel bilgi için bkz. Debbie Budlender, *Review of gender budget initiatives*, Community Agency for Social Enquiry, 2001, Erişim adresi:

<http://www.internationalbudget.org/resources/library/GenderBudget.pdf>

³⁰Sharp and Broomhill, "Budgeting for equality"

³¹Her yıl yayımlanan WBG *Responses* adı verilen raporlara www.wbg.org.uk sitesinden erişmek mümkündür. Örnek için bkz. *The Impact on Women of the Budget 2011* raporu. Alternatif bir ekonomik strateji gereksinimine vurgu ile başlayan Rapor; kadın istihdamına etkiler, kurumlar vergisindeki değişikliklerin etkileri, çıraklık, birey ve hanehalkı üzerindeki vergiler, sosyal sigorta primleri, vergi istisna-muafiyet değişiklikleri, dolaylı vergiler, emekli aylıkları ve diğer sosyal destekler, emekli yaşının yükseltilmesi tartışmaları gibi geniş yelpazede çeşitli konuları kapsamaktadır. İngiltere'de toplumsal cinsiyet bütçeleme inisiyatifi için bkz. Katherine Rake, (2002), "Gender Budgets: The Experience of the UK's Women's Budget Group" Basel Switzerland, Paper Prepared for the conference 'Gender Balance-Equal Finance' erişim adresi: <http://www.wbg.org.uk/pdf/Gender%20BudgetsWBG%20Rake2002.pdf> ; Katherine Rake, (2001), "Introducing a Human Dimension to the Economy: Engendering the Budget" Paper prepared for: A Gender Agenda Asia-Europe Dialogue New Visions and Perspectives for Women and Men, Chiba, Japan. Erişim adresi: <http://www.wbg.org.uk/pdf/Rake'A%20human%20dimension'.pdf>

³²Kate Bellamy, Fran Bennett and Jane Millar, *Who Benefits? A gender analysis of the UK benefits and tax credits system*. (London: Fawcett Society, 2006).

³³Canadian Center for Policy Alternatives (CCPA), "Gender Budget Initiatives Why They Matter in Canada," by Isabella Bakker in cooperation with the Gender Budget Analysis Committee of the Alternative Federal Budget ve CCPA için bkz.

<http://www.policyalternatives.ca/newsroom/updates/pre-budget-submission-season>

³⁴<http://www.fowode.org>

³⁵Dünyada son dönemde bütçe sürecinde parlamentonun güçlendirilmesi yönünde hâkim bir eğilimin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda yürütülen tartışmalarda beş konunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Birincisi; bağımsız araştırma kapasitesi konusudur. Yürütmeden bağımsız olarak parlamentonun bilgi üretimi mekanizmalarının kurulması önerilmektedir. İkincisi; bütçe müzakerelerinde Komisyon ve Genel Kurul tartışmalarına ayrılan zamanın etkin ve verimli kullanımını mümkün kılacak mekanizmaların oluşturulmasıdır. Üçüncüsü; kamu idareleri hakkında parlamentoların tam, yeterli ve zamanında bilgilerin elde edilebilmesine yönelik norm ve işleyişlerin oluşturulmasıdır. Dördüncüsü; yürürlüğe giren hizmet, harcama ve gelirlerde değişiklikler yapan kanunların etki ve sonuçlarının izlenmesidir. Beşincisi; komisyonlar arası güçlü koordinasyon, geniş işbirliği ve danışmanın sağlanmasıdır. Bu tartışmalara her ülke kendi Anayasal prensipleri, devlet teşkilatlanması, parlamento yapısı ve işleyişi çerçevesinde uyarılma çabası içindedir. Söz konusu güncel tartışma hatlarının toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınması TCDB yazını açısından büyük önem taşımaktadır. Wehner and Byanyima, *Parliament, the Budget and Gender*.

³⁶Republic of Uganda, Ministry of Local Government, *Gender Budgeting Guidelines and Analytical Tools for Lower Local Governments*, (2005), <http://www.iknowpolitics.org/node/84>, erişim tarihi: 6/6/2010.

³⁷İskoçyada toplumsal cinsiyet bütçeleme inisiyatifi için bkz. McKay vd., *Gender Impact Analysis and the Scottish Budget Sport and Health Pilots*; Ailsa McKay, "Developing a Gender Budget Initiative A Question of Process or Policy? Lessons Learned from the Scottish Experience," *Chapter prepared for Vol 4 of University of Linz, Gender Studies Series*, Glasgow Caledonian University (Glasgow: 2004), SWBG 1 1. erişim tarihi: 2/4/2008, erişim adresi: http://www.infopolis.es/web/GenderBudgets/pdf/GB_Scotland.pdf

³⁸Bu Kanun, 1975 tarihli Cinsiyet Ayrımcılığı Kanununu (*Sex Discrimination Act*) kapsamlı bir biçimde değiştirmiştir. İki temel fonksiyon belirlenmiştir. Biri, ayrımcılık ve zararların ortadan kaldırılması, diğeri ise kadın ve erkek arasında fırsat eşitliğinin ilerletilmesi olarak tanımlanmıştır. Bu genel görevlerin (*the general duty*) yaşama geçirilmesine yönelik düzenlemeyle Bakanlar Kurulu spesifik görevler (*the specific duty*) adı altında yöneme dair bir çerçeve belirlemiştir. Buna göre; kamu idarelerince (i) çalışmalarının kadın ve erkek, kız ve erkek çocukları üzerindeki etkileri hakkında enformasyon toplanacak, (ii) kendi hizmet alanında hizmetten yararlananlar, çalışanlar ve diğer tüm paydaşlara danışılacak, (iii) politika ve pratiklerin cinsiyetler üzerindeki farklı etkileri değerlendirilecek, (iv) toplumsal cinsiyet eşitliği ve öncelikleri tanımlanacak, (v) bu amaçlara ulaşmak için planlama yapılacak ve atılacak adımlar belirlenecek. (vi) bir toplumsal cinsiyet eşitliği planı (gender equality scheme) yayınlanacak, yıllık raporlama yapılacak ve her üç yılda ilerlemeler incelenecektir.

³⁹Kingdom of Morocco Ministry of Economy and Finance, *Gender Report, Finance Bill for The 2008 Fiscal Year*. http://www.finances.gov.ma/depf/dpeg_action/genre/rappports/2008/genre_08_ang.pdf, erişim tarihi: 5/2/2010

⁴⁰L., P., Fragoso ,and R. L. R. Granados, (2004), *Guide for the formulation of public budgets in the health sector using a gender perspective*, Ministry of Health, (Mexico City: 2004) (<http://www.gender-budgets.org>/erişim tarihi:3/3/2010).

⁴¹Maciej Debski, Andrea Rothe, Birgit Erbe, Werner Fröhlich, Elisabeth Klatzer, Zofia Lapniewska, Monika Mayrhofer, Michaela Neumayr, Michaela Pichlbauer, Malgorzata Tarasiewicz, Johanna Zebisch, *Development of Instruments for Gender*

Budgeting at Universities, Development of tools and instruments for Gender Budgeting (WP 11).

http://www.frauenakademie.de/projekt/eu_gender-budgeting/img/development-of-instruments.pdf erişim tarihi: 8/5/2010

⁴²K. Batandynowicz ve P., Urszula Opacka, "Gdansk Gender Budget Initiative," translation. A. Jagusiak, *Report*, The Network of East-West Women (NEWW), (Polska: 2005)

⁴³Diane Elson ve Andy Norton'un değindikleri nokta TCDB literatürü açısından benim ana akslardan biri olarak gördüğüm alanı işaretlemektedir. Bütçe alanında, bilgi, iktidar ve toplumsal cinsiyet. Diane Elson and Andy Norton, *What's Behind the Budget? Politics, Rights and Accountability in the Budget Process*, Overseas Development Institute (ODI), (London:2002)

⁴⁴GFS 2001 (The Government Finance Statistics Manual), COFOG (Classification of the Functions of Government), ESSPROS (The European System of integrated Social Protection Statistics), IPSASB (International Public Sector Accounting Standards Boards), ESA 95 (The European System of Accounts), IFAC (The International Federation of Accountants), IIA (The Institute of Internal Auditors), INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions).

Kaynaklar

Antonopoulos, Rania, (2008) "The Unpaid Care Work-Paid Work Connection," *Working Paper* No. 541, New York: The Levy Economics Institute of Bard College.

Bakker, Isabella, (2002), "Fiscal Policy, Accountability and Voice: The Example of Gender Responsive Budget Initiatives," *Occasional Paper*, Background paper for HDR 2002.

Erişim adresi: http://hdr.undp.org/docs/publications/background_papers/2002/Bakker_2002.pdf

Barnett, Kathleen and Caren Grown, (2004), *Gender Impacts of Government Revenue Collection: The Case of Taxation*, Commonwealth Economic Paper Series, London: Commonwealth Secretariat.

Batandynowicz, Katarzyna and Panfil Urszula Opacka, (2005), Gdansk Gender Budget Initiative, translation. Adam Jagusiak, *Report*, The Network of East-West Women (NEWW), Polska.

Bellamy, Kate, Fran Bennett and Jane Millar, *Who Benefits? A gender analysis of the UK benefits and tax credits system*. (London: Fawcett Society, 2006)

Blöndal, Jon R., "Budget Reform in OECD Member Countries: Common Trends," *OECD Journal on Budgeting*, (2003), 2(4): 7-25.

Budlender, Debbie, (2001), *Review of gender budget initiatives*, Community Agency for Social Enquiry. Erişim adresi: <http://www.internationalbudget.org/resources/library/GenderBudget.pdf>

Budlender, Debbie and Rhonda Sharp with K. Allen, *How to do a gender-sensitive budget analysis: Contemporary research and practice*, Commonwealth Secretariat, AusAID, (1998).

Byanyima, W., J. Wehner, (2004), *Parliament, the Budget and Gender*, Handbook for Parliamentarians.

Çağatay, Nilüfer, “Engendering Macroeconomics and Macroeconomic Policies,” October 1998, UNDP.

_____. “Gender Budgets and Beyond: Feminist Fiscal Policy in the Context of Globalization,” *Gender and Development*, Vol. 11, No. 1, (2003):15-24.

Canadian Center For Policy Alternatives (CCPA), “Gender Budget Initiatives Why They Matter in Canada,” by Isabellla Bakker in cooperation with the Gender Budget Analysis Committee of the Alternative Federal Budget, Alternative Federal Budget 2006, technical paper 1, Erişim adresi: http://www.westcoastleaf.org/userfiles/file/Gender%20Budget%20Initiatives.%20I_%20Bakker.pdf

Chakraborty, Lekha S, “Public Investment and Unpaid Work in India: Selective Evidence from Time-Use Data,” in *Unpaid Work and the Economy: Gender, Time-Use and Poverty in Developing Countries*, ed. Rania Antonopoulos and Indira Hirway, (Palgrave Macmillan:2010).

Debski, M., B. Erbe, W. Fröhlich, E. Klatzer, Z. Lapniewska, M. Mayrhofer, M. Neumayr, M. Pichlbauer, A. Rothe, M Tarasiewicz, J. Zebisch, *Development of Instruments for Gender Budgeting at Universities*, Development of Tools and Instruments for Gender Budgeting (WP 11). Erişim adresi: http://www.frauenakademie.de/projekt/eu_gender-budgeting/img/development-of-instruments.pdf erişim tarihi: 8/5/2010

Demery, L., “Gender and Public Spending: Insights from Benefit Incidence” in *Gender Budget Initiatives: Strategies, Concepts and Experiences*, Papers from a High Level International Conference ‘Strengthening Economic and Financial Governance through Gender Responsive Budgeting’, Brussels, 16-18 October 2001.

Elson, Diane, Nilüfer Çağatay, “The Social Content of Macroeconomic Policies,” *World Development*, Vol.28, No.7, (2000): 1347-1364.

Elson, Diane, Nilüfer Çağatay and Caren Grown, “Introduction,” *World Development*, Vol.23, No.11, (1995): 1827-1836.

Elson, Diane, “Gender Awareness in Modeling Structural Adjustment,” *World Development*, Vol.23, No. 11, (1995): 1851–1868.

_____. “Integrating gender issues into national budgetary policies and procedures: Some policy options,” *Journal of International Development*, Vol.10, (1998a): 929-941

_____. "The Economic, the Political and the Domestic: Business, States and Households in the Organization of Production," *New Political Economy*, Vol.3, No.2, (1998b): 198-208

_____. "International Financial Architecture: A view from the kitchen". *Fema Politica*, (2002), erişim adresi: http://www.havenscenter.org/files/Diane_Elson%20View%20Kitchen.pdf

_____. "Engendering government budgets in the context of globalization(s)," *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 6, No.4, (2004):.623-642.

_____. *Budgeting for Women's Rights: Monitoring Government Budgets for Compliance with CEDAW*, UNIFEM, New York, (2006).

Elson, Diane and Andy Norton, *What's Behind the Budget? Politics, Rights and Accountability in the Budget Process*, Overseas Development Institute (ODI), (London: 2002)

Equality Division Directorate General Of Human Rights, *Gender Mainstreaming*, (Strazburg: 2004)

Fragoso, L., P., and R. L. R. Granados, *Guide for the formulation of public budgets in the health sector using a gender perspective*, first edition, Ministry of Health, (Mexico City: 2004) (<http://www.gender-budgets.org>/erişim tarihi:3/3/2010).

Fraser, Nancy,"Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu," çev. Gizem Kurtsoy, *Kültür ve Feminist Yaklaşımlar* içinde, sayı 9, ekim, bgst yayınları, (2009).

Himmelweit, Susan, "Making visible the hidden economy: the case for gender-impact analysis of economic policy," *Feminist Economics*, 8 (1), (2002): 49-70.

Ironmonger, Duncan, "Household Production and the Household Economy," Department of Economics - *Working Papers Series 759*, (the University of Melbourne: 2000),

Kingdom Of Morocco Ministry Of Economy And Finance, *Gender Report*, Finance Bill for The 2008

Fiscal Year. http://www.finances.gov.ma/depf/dpeg_action/genre/rapports/2008/genre_08_ang.pdf, erişim tarihi: 5/2/2011

McKay, Ailsa, Rona Fitzgerald, K., Simpson, "Gender Impact Analysis and the Scottish Budget Sport and Health Pilots," *Report prepared for the Equality Unit*, (2006)

McKay, Ailsa, (2004), "Developing a Gender Budget Initiative A Question of Process or Policy? Lessons Learned from the Scottish Experience," Chapter prepared for Vol 4 of University of Linz, *Gender Studies Series*, Glasgow Caledonian University Glasgow, Scotland and Scottish Womens Budget Group 1 1. erişim adresi:

http://www.infopolis.es/web/GenderBudgets/pdf/GB_Scotland.pdf

Nanda, Priya, "Gender Dimensions of User Fees: Implications for Women's Utilization of Health Care," *Reproductive Health Matters*, 10(20), (2002): 127-134.

Rake, Katherine, (2001), "Introducing a Human Dimension to the Economy: Engendering the Budget" Paper prepared for: A Gender Agenda Asia-Europe Dialogue New Visions and Perspectives for Women and Men, Chiba, Japan. Erişim adresi: <http://www.wbg.org.uk/pdf/Rake'A%20human%20dimension'.pdf>

Rake, Katherine, (2002), "Gender Budgets: The Experience of the UK's Women's Budget Group" Basel Switzerland, Paper Prepared for the conference 'Gender Balance-Equal Finance' erişim adresi: <http://www.wbg.org.uk/pdf/Gender%20BudgetsWBG%20Rake2002.pdf>

Republic Of Uganda, Ministry Of Local Government, *Gender Budgeting Guidelines and Analytical Tools for Lower Local Governments*, (2005), erişim adresi: <http://www.iknowpolitics.org/node/84>, erişim tarihi: 6/6/2010

Robeyns, Ingrid, (2000), "Is There a Feminist Economic Methodology," 3rd version. Erişim adresi: <http://www.ingridrobeyns.nl/Downloads/method.pdf>

Sen, Gita, *Gender Mainstreaming in Finance*, (London: Commonwealth Secretariat, 1999)

Sharp, Rhonda and Ray Broomhill, "Budgeting for equality: The Australian experience," *Feminist Economics*, 8 (1), (2002): 25-47.

Sharp, Rhonda, *Budgeting for equity. Gender budget initiatives within a framework of performance oriented budgeting*. (UNIFEM/New York: 2003)

Stotsky, Janet Gale, "Gender Bias in Tax Systems," *Tax Notes*, June 9, (1997): 1913-1923

Varjonen, Johanna and Kristiina Aalto, *Household Production and Consumption in Finland 2001: Household Satellite Account*, (Helsinki: Statistics Finland and National Consumer Research Centre, 2006)

Varjonen, Johanna and Yvonne Rüger, *Value of Household Production in Finland and Germany: Analysis and Recalculation of the Household Satellite Account System in both countries*, (Helsinki: 2008), National Consumer Research Centre.